

Antun Cvitanić

SREDNJOVJEKOVNI STATUT GRADA SPLITA I ZAPADNO-EUROPSKA PRAVNA KULTURA

(U povodu objavljivanja novoga Statuta grada Splita)

UDK: 34 (497.5 Split : 4)"13"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. II. 1994.

Antun Cvitanić

5800 Split, HR

Karamanova 1

Razlikovanje srednjovjekovnih gradskih statuta kao sveobuhvatnih pravnih kodeksa od današnjih. Nastanak Splitskoga statuta 1240. godine i jedino danas poznati nam iz 1312. s dopunama. Podjela Statuta na 6 knjiga i njihov sadržaj: položaj Crkve; organizacija vlasti; pravo osoba, obiteljsko pravo, stvarno, obvezno, nasljedno pravo i građanski sudski postupak; kazneno pravo i kazneni sudski postupak; problematika javnih služba, komunalnoga reda, pomorskoga prava i odnosa prema drugim autonomnim zajednicama. Podjela dopuna na tzv. Nove statutarne odredbe i Reformacije. Civilizacijska vrijednost Statuta: očuvanje staroga hrvatskog prava, ali i prihvaćanje najboljih rješenja iz negdašnjega rimskog prava koja su najkulturniji gradovi tadašnje Zapadne Europe držali veoma pogodnima za unapređenje gospodarstva i sređivanje političkih odnosa.

I. UVODNE NAPOMENE

Gotovo je nemoguće uspoređivati nekadašnje statute sa sadašnjima. Statuti srednjovjekovnih gradova puno su opsežniji od današnjih gradskih statuta, jer je problematika koju su oni normirali mnogo šira od one koju danas normiraju statuti pojedinih gradova ili općina. Tako su stari statuti dalmatinskih gradova uređivali gotovo sve pravnorelevantne društvene odnose osim onih koji su i nadalje ostali normirani nepisanim, tj. običajnim pravom.¹⁾ Ipak, kako se u njihovim "proemijima" ističe, nije bilo moguće predvidjeti sve slučajeve koje život donosi, pa se moglo u njihovu rješavanju postupati po analogiji s odredbama propisanim za slične slučajeve.²⁾ Ili pak, ako se to činilo

Antun Cvitanić

SREDNJOVJEKOVNI STATUT GRADA SPLITA I ZAPADNO-EUROPSKA PRAVNA KULTURA

(U povodu objavljivanja novoga Statuta grada Splita)

UDK: 34 (497.5 Split : 4)"13"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 28. II. 1994.

Antun Cvitanić
5800 Split, HR
Karamanova 1

Razlikovanje srednjovjekovnih gradskih statuta kao sveobuhvatnih pravnih kodeksa od današnjih. Nastanak Splitskoga statuta 1240. godine i jedino danas poznati nam iz 1312. s dopunama. Podjela Statuta na 6 knjiga i njihov sadržaj: položaj Crkve; organizacija vlasti; pravo osoba, obiteljsko pravo, stvarno, obvezno, nasljedno pravo i građanski sudski postupak; kazneno pravo i kazneni sudski postupak; problematika javnih služba, komunalnoga reda, pomorskoga prava i odnosa prema drugim autonomnim zajednicama. Podjela dopuna na tzv. Nove statutarne odredbe i Reformacije. Civilizacijska vrijednost Statuta: očuvanje staroga hrvatskog prava, ali i prihvaćanje najboljih rješenja iz negdašnjega rimskog prava koja su najkulturniji gradovi tadašnje Zapadne Europe držali veoma pogodnima za unapređenje gospodarstva i sređivanje političkih odnosa.

I. UVODNE NAPOMENE

Gotovo je nemoguće uspoređivati nekadašnje statute sa sadašnjima. Statuti srednjovjekovnih gradova puno su opsežniji od današnjih gradskih statuta, jer je problematika koju su oni normirali mnogo šira od one koju danas normiraju statuti pojedinih gradova ili općina. Tako su stari statuti dalmatinskih gradova uređivali gotovo sve pravnorelevantne društvene odnose osim onih koji su i nadalje ostali normirani nepisanim, tj. običajnim pravom.¹⁾ Ipak, kako se u njihovim "proemijima" ističe, nije bilo moguće predvidjeti sve slučajeve koje život donosi, pa se moglo u njihovu rješavanju postupati po analogiji s odredbama propisanim za slične slučajeve.²⁾ Ili pak, ako se to činilo

pogodnim, mogla su se primijeniti neka načela rimskoga prava, bez obzira na to što se nisu mogla naći u statutima jer se zbog tzv. recepcije, o kojoj će još biti riječi, rimsko pravo počelo shvaćati kao općevažće pravo.³⁾ Statutarno pravo reguliralo je, dakle, ne samo javnopravne odnose, kao što su organizacija vlasti, kaznenopravno ponašanje, sudski postupak, nego i privatnopravne, koji se uređuju pravom osoba, bračnim i obiteljskim pravom, stvarnim, obveznim i nasljednim pravom. Današnji pak gradski statuti, sukladno suvremenom pojmu mjesne samouprave, potanje utvrđuju samo ustrojstvo, ovlasti i način rada gradskih tijela i organa, oblike konzultiranja građana, osnivanje i rad jedinica mjesne samouprave te imovinu i financiranje grada, jer se svi ostali odnosi na području grada reguliraju ustavom i zakonima središnje državne vlasti.

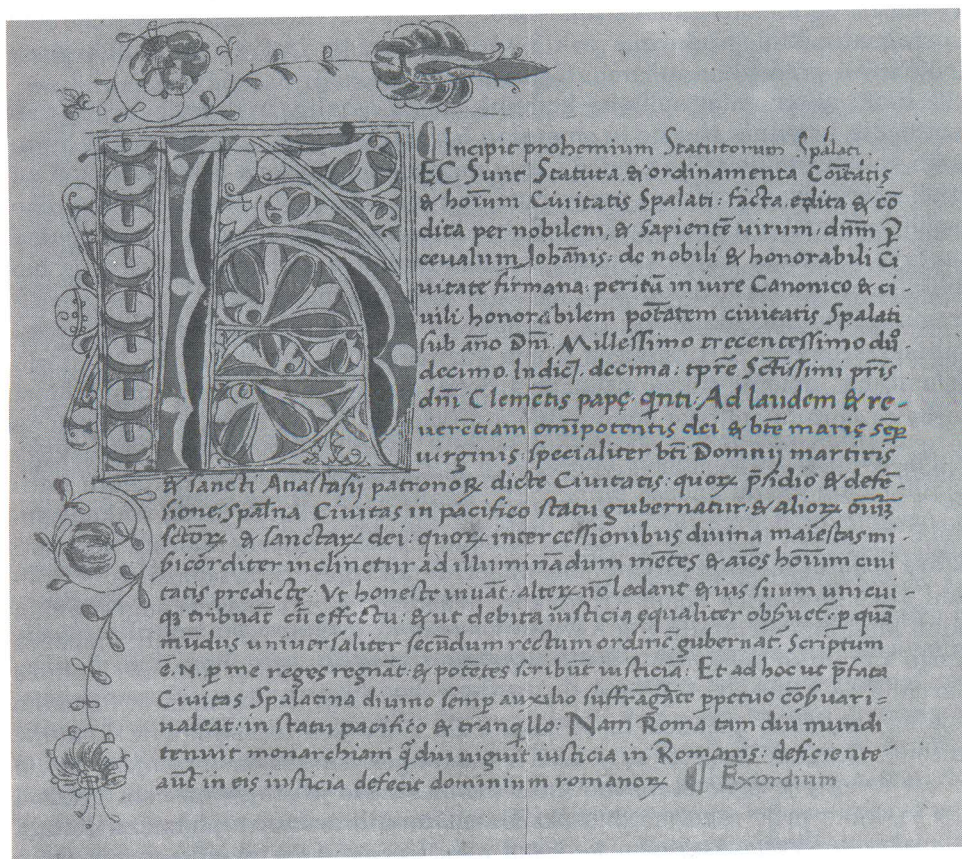
Pritiješnjeni današnjim nevoljama, nepravdama pa i zločinima skloni smo vjerovati kako je u davno prošlim vremenima sve bilo bolje i poštenije. To bi nas moglo navesti da i u starome Statutu grada Splita iz 1312. godine, pisanom na latinskome jeziku, ali objavljenom i u hrvatskom prijevodu u izdanju splitskoga Književnog kruga,⁴⁾ potražimo neka idealna rješenja kao odsjev pravde koja je nekada vladala među ljudima. Tada bismo se, naravno, razočarali jer ne valja smetnuti s uma da su ljudi, ponajprije oni na vlasti, tek nakon tisućljeća svakojakih povijesnih iskustava usvajali neka pravičnija pravna načela koja bi izvirala iz one evanđeoske "Ne čini drugome ono što ne bi želio da drugi tebi učini". Takva pravna načela danas su na primjer načelo jednakosti svih ljudi pred zakonom i načelo zabrane mijenjanja državnih granica silom. Ali ni za njih se ne bi moglo reći da se uvijek i svagdje ostvaruju, posebice ne za ovo posljednje.

Ipak, kad bismo usporedili pravno uređenje Splita po Statutu iz 1312. s uređenjem nekih drugih sredina, posebno onih koje nisu ni imale pisanih odredaba i bile podložne samovolji raznih feudalnih velikaša, uvjerali bismo se da je Split tada bio među onim gradovima Europe koji su se isticali svojim humanim rješenjima i tržišnim gospodarstvom. To ima zahvaliti svome podrijetlu još iz antičkih vremena, stečevine kojih je kršćanstvo osmislilo i unaprijedilo, a posebno svojoj spremnosti da poput nekih drugih gradova Zapadne Europe toga vremena preuzme u svoj pravni sustav i prilagodi svojim potrebama najracionalnija rješenja iz nekadašnjega rimskoga prava.

II. KAKO JE NASTAO STATUT

1. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine Split je za bizantskoga vrhovništva uživao faktičnu autonomiju i upravljao se na temelju vlastitih običaja i institucija koje su najvećim dijelom proizlazile iz rimskoga prava i njegove daljnje sudbine u samome Bizantu. Tako se Split postupno oblikovao kao relativno samostalna gradska komuna i samo formalno priz-

navao vlast istočnih imperatora koji se zbog slabosti Bizanta nisu mogli miješati u njegove unutarnje poslove. Zbog svoje antičke tradicije, i još uvijek pretežito romanskoga stanovništva, Split je bez sumnje zadržao faktičnu autonomiju i za hrvatskih narodnih vladara u drugoj polovici XI. stoljeća.

Prva stranica Statuta splitske komune
 (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu)

Godine 1102. ugarski kralj Koloman postaje i kraljem Hrvatske, čime počinje razdoblje ugarsko-hrvatske državne zajednice. Zanimljivo je ovdje istaknuti da su dalmatinski gradovi, a među njima i Split, priznali Kolo-manovo vrhovništvo tek nakon što im je on odgovarajućom poveljom priznao

pravo na autonomiju. Istini za volju, treba reći da poznajemo jedino sadržaj povelje kojom je Koloman 1107. godine zajamčio autonomiju gradu Trogiru. Ali nema nikakve sumnje da je slična povelja bila sastavljena i u korist splitske komune.⁵⁾ To dokazuju i povelje nekih kasnijih ugarsko-hrvatskih vladara koje gotovo doslovno ponavljaju jamstva koja je svojedobno Koloman bio dao trogirskoj komuni, a posebno ono "*da se građani mogu služiti svojim od davnine utvrđenim zakonima*".⁶⁾ Baš zbog njihove osobitosti, a naravno i u namjeri da steknu njihovu naklonost, ugarsko-hrvatski vladari dodjeljivali su dalmatinskim gradovima čak i znatno veće povlastice od onih koje su dodjeljivali gradovima u samoj Ugarskoj.⁷⁾

Ipak, autonomiju splitske komune, kao i ostalih srednjovjekovnih dalmatinskih komuna, znatno je ometala i ograničavala ingerencija nekih hrvatskih velikaških obitelji iz zaleđa, kao na primjer knezova bribirskih koji su htjeli zagospodariti njima i nametnuti im razne daće, bilo izravno, bilo preko svojih zamjenika. Otpor svakoga dalmatinskog grada takvim pretenzijama knezova iz zaleđa i njihova borba za komunalnu autonomiju zapravo je bio oblik borbe gradskih plemića za održanje vlastitog monopola vlasti u odnosu prema pučanima, uključivši tu i seljake (kolone) s tzv. gradskog distrikta. Splitski kroničar XIII. stoljeća Toma Arhiđakon u svojoj kronici "Historia Salonitana" opisuje takve situacije i događaje jer je i sam bio protagonist borbe za obranu splitske komunalne autonomije. On je, naime, predlagao da se u svrhu izbjegavanja zadiranja moćnih hrvatskih obitelji iz gradskoga zaleđa u poslove komune izabire za gradonačelnika potestat "de gente Latina",⁸⁾ tj. iz Italije. I bilo je odlučeno da se potestat potraži među Ankonitanima. Naravno, to pokazuje da su između Splita i Ancone morale postojati "stare prijateljske veze produbljene dugotrajnim trgovačkim odnosima".⁹⁾ Splitski, tako nam priča Toma Arhiđakon, ovlastiše njega i njegova sugrađanina Miha Madijina da otputuju u Anconu, koju su naši ljudi zvali Jakin, i izaberu onoga koji im se bude učinio najprikladnijim. Stigavši tamo, izabraše plemića Gargana de Arscindis koji doputuje u Split u pratnji jednog notara, nekoliko vojnika, nekoliko plemića iz svojega roda i dvojice izaslanika iz komune Ancone. Gargano smjesti svoj ured i nastani se sa svojom pratnjom baš u palači u kojoj je prije stanovao knez ("comes") što je stajao na čelu grada i koji je, kako prije rekosmo, bio eksponent moćne hrvatske plemićke obitelji iz gradskog zaleđa. Gargano je, kako nam kazuje Arhiđakon, reorganizirao gradsku upravu po ugledu na talijanske gradove i želio je da kao načelnik gradom upravlja potestat koji bi dolazio iz Italije da bi služio komuni, u pravilu jednu godinu dana, pa zatim odlazio natrag, a ne knez ("comes") iz reda moćnih hrvatskih velikaških obitelji koji bi mu se nametnuo. Gargano je dao da svi građani prisegnu da ni u budućnosti neće nikada više izabirati "comites" (knezove), već jedino potestate. Ali najvažnije je ovdje to što je Gargano dao naređenje da se sastavi jedan "capitularium", tj. Statut u koji je dao uvrstiti "*sve dobre običaje koje je grad od davnine imao i pridodao im*

mnoge druge zakone koji su se činili nužnima u javnim i privatnim poslovima, tj. u sporovima".¹⁰⁾

Tako je 1240. godine nastao prvi statut grada Splita koji nam se, na žalost, nije sačuvao pa ne znamo njegov sadržaj. Bez sumnje je Gargano na taj način dao kompilirati i sve one zakone koji su do toga trenutka postojali u Splitu i što su mu izgledali prikladni, a ne samo nadodati običajima pokoji novi zakon koji mu se učinio nužnim, premda to nije posve jasno iz navedenog teksta. A da je Split imao zakonâ, premda nekodificiranih, i prije Garganova pothvata, sasvim je prirodna stvar. Vrijedili su, kako je već rečeno, u početku rimski zakoni, koji su tijekom vremena doživljavali značajnije promjene, da bi kasnije, useljavanjem Hrvata, bili modificirani i djelovanjem slavenskih običajnopравnih elemenata ("mos Sclavorum"), kako nam svjedoče mnogobrojna vrela.¹¹⁾ Ipak, ako se malo više razmisli o svemu tome, iskrsavaju neki problemi. Treba, naime, imati na umu "da Gargano nije poznavao ni običaje Splita, ni njegove posebne zakone".¹²⁾ Kao dobar pravnik, Gargano je sigurno pridonio formulaciji nekih novih normi, osobito onih koje su bile pogodnije za reguliranje novih društvenih i gospodarskih odnosa što su se rađali u tadašnjim gradovima i što su zahtijevali recepciju rimskoga prava. Ali u odlučivanju o tome koji su se od dotadašnjih običaja i koji zakoni imali kodificirati, tj. unijeti u statut, a koji izostaviti, glavnu riječ je zacijelo imao sam Toma Arhidakon, koji je djelovao ponajviše u interesu gradskog plemstva. Nikako se ne može prihvatiti teza prema kojoj je Arhidakon bio gotovo izdajica Hrvata u gradu, što je, kako to pokazuju osobna imena i patronimici, u XIII. stoljeću već bio pretežno hrvatski, jer su Romani u međuvremenu velikim dijelom bili asimilirani. Splitski plemići, i romanskoga i hrvatskoga podrijetla, službeno su upotrebljavali latinski jezik, kako je to bivalo i u drugim krajevima tadašnje Zapadne Europe i branili su svoje povlastice od svih drugih koji nisu pripadali njihovom krugu, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Nisu oni priželjkivali i prihvaćali potestate "de gente Latina" zato što su ti bili Talijani, nego zato što su dolazili čak s one strane Jadrana pa nisu imali ni interesa ni mogućnosti da im se nametnu, kao što su to mogli knezovi iz susjednih hrvatskih velikaških obitelji. Osim toga, potestati "de gente Latina" bili su izvrsni poznavatelji rimskoga prava, koje se upravo tada ponovno uvodilo u zapadnoeuropske gradove, ponajprije radi što racionalnijega reguliranja gospodarskih odnosa i oživljavanja tržišta. Uostalom, i francuski su gradovi u to vrijeme iz sličnih razloga uzimali potestate s Apeninskog poluotoka.¹³⁾

2. Kako smo već istaknuli, mi ne poznajemo tekst prvoga splitskog statuta Ankonitanca Gargana de Arscindis. Sačuvao nam se međutim tekst Statuta iz 1312. godine što ga je sastavio splitski potestat, također iz talijanske regije Marche, Perceval Ivanov iz grada Ferma. Perceval je pri tome

"bez sumnje imao kao osnovicu stariji, Garganov statut".¹⁴⁾ Original Statuta iz 1312. bio je napisan na latinskome jeziku, ali su do naših dana dospjeli samo neki njegovi prijepisi na osnovi kojih mi danas poznajemo njegov tekst.

Taj Percevalov Statut iz 1312. godine, bez kasnijih dodataka, nazvan je Statutum vetus, tj. Stari statut. On počinje proemijem koji glasi: *"Ovo su statutarne odredbe i naredbe komune i stanovnika grada Splita koje je sastavio, izložio i sredio plemeniti i mudri muž gospodin Perceval Ivanov iz plemenitog i čestitog grada Ferma, vješt u crkvenom i civilnom pravu, časni načelnik grada Splita, godine Gospodnje tisuću tristo dvanaeste..."* U proemiju se, između ostaloga, iznosi srednjovjekovna koncepcija prava¹⁵⁾ prema kojoj zakoni nisu pisani za dobre ljude, jer dobar čovjek ih već zbog vrline koju posjeduje ne bi kršio. Pisani su, dakle, samo za zle, jer samo kazna zakonom predviđena može odvratiti zla čovjeka od njihova kršenja.

Naravno polazi se od predmnijeve da je društvo idealno uređeno i da u njemu caruje pravda, pa se i pravo ("ius") brka s pravicom ("iustitia") i k tome još utvrđuje da *"moćnici propisuju što je pravedno"*. Jasno je da je ta teorija služila samo za opravdanje političke vlasti splitskoga plemstva. A kako je želja plemstva bila da vlast zauvijek ostane u njihovim rukama, prijeti se svima onima koji bi eventualno pokušali izmijeniti takav uvod u Statut: *"Neka se čuvaju zavidni kuditelji da se nikada u obnavljanju statutarne odredaba ne usude mijenjati taj proemij, jer on mora zauvijek nepovredljivo i na vječni spomen stajati kao početak i predgovor u statutarne odredbe grada Splita."*

Kasniji dodaci Starome statutu poznati su pod imenom "Statuta noua" i "Reformationes", tj. Nove statutarne odredbe i Reformacije. Dodatke je gradsko Veliko vijeće donijelo tijekom idućih desetljeća do 1385. godine. U širem smislu riječi i oni spadaju u kodeks splitskoga srednjovjekovnog prava pa sintagma STATUT GRADA SPLITA obuhvaća Stari statut iz 1312. i te njegove dopune.¹⁶⁾

Statut grada Splita primjenjivao se više ili manje u potpunosti do 1420. godine. Tada je, međutim, Mletačka Republika ograničila splitsku komunalnu autonomiju, tj. vlast gradskoga plemstva, u prvom redu odredbom da od tada unaprijed komunalnoga načelnika mora imenovati ona sama kao svojega političkog eksponenta. Ipak, Statut formalno nije ukinut, pače on se još i dalje primjenjivao, a to se najbolje vidi po tome kako je od svakodnevne upotrebe stoljećima izlisan talijanski rukopis Statuta koji se čuva u Muzeju grada Splita, kao i po tome što se Statut tako revno prepisivao da su nam se još i danas sačuvali mnogi njegovi rukopisi. Naravno, dolazilo je i do određenih izmjena, ponajprije javnopravnog karaktera. To je vidljivo iz zbirke isprava "Libro d'oro" (Zlatna knjiga), koja se također čuva u spomenutom muzeju i koju će uskoro Književni krug objaviti i na hrvatskome jeziku. Tako je bilo sve do pada Mletačke Republike 1797. godine.

III. SADRŽAJ STATUTA GRADA SPLITA

Stari statut iz 1312. godine podijeljen je na šest knjiga, naravno, u ondašnjem smislu riječi. Svaka pak knjiga dijeli se na glave, koje su znatno opsežnije od današnjih članaka nekog zakona i obično sadrže čitav niz odredaba. Ali u Statut ubrajamo, kako smo upravo naglasili, i njegove dopune.

1. Prva knjiga posvećena je položaju Crkve u komuni. S obzirom na velik autoritet koji Crkva uživa u srednjem vijeku ne začuđuje što i splitski Statut, poput niza drugih gradskih statuta tadašnje Zapadne Europe, počinje upravo odredbama o Crkvi. Osim toga, treba reći da dalmatinski gradovi imaju zahvaliti svoj daljnji opstanak u burnim vremenima nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva u prvom redu kršćanskoj vjerskoj općini koja je predstavljala pogodan organizacijski oblik za njihovo preživljavanje, pa je zato i biskup koji joj je stajao na čelu dugo vremena zauzimao isto tako važan položaj kao i gradski načelnik u kontinuitetu negdašnjega rimskoga municipalnog uređenja.¹⁷⁾ Zato su Crkva i svećenici općenito uživali znatne povlastice i bili oslobođeni mnogih dužnosti koje su za svjetovnjake bile obvezatne. Komuna se pak služila raznim crkvenim dostojanstvenicima kao svojim dužnosnicima, izaslanicima, nadzornicima u nekim poslovima gradske uprave i slično. U početku je i notarska služba bila u rukama svećenika jer su jedino oni, kao učeni ljudi, bili sposobni obnašati je. Spomenuti kontinuitet vidljiv je već iz naslova prve glave gdje se splitska Crkva jednostavno naziva *Crkvom svetoga Dujma*, biskupa i mučenika još iz Dioklecijanova vremena. U njoj se naređuje da "*svatko mora blagdan svetoga Dujma časno štovati i slaviti*" i tako utire put određenom redu i poštivanju same gradske sredine. A odredbom da za tih dana svatko, pa i počinitelji lakših kaznenih djela, može slobodno doći u Split i boraviti u njemu, razvija se duh pomirbe, mira i povjerenja u prometu ljudi i dobara.

2. "*U drugoj se knjizi govori o izboru načelnika grada Splita, o njegovoj službi i o svim službenicima toga grada te o njihovim plaćama...*",¹⁸⁾ dakle, govori se, kako bismo mi danas rekli, o administrativnom i organizacijskom pravu.

Vrhovna se vlast rezervira za Veliko vijeće (Consilium generale), koje je bilo sastavljeno od 100 vijećnika "*iz reda najodličnijih građana*",¹⁹⁾ većim dijelom, a kasnije isključivo, iz redova plemića.²⁰⁾ Veliko vijeće bira Komunalnu kuriju koju čine tri suca i šest savjetnika. Veliko vijeće, razumije se, izabire i pojedine komunalne službenike. Među njima najviši je, naravno, potestat, tj. gradonačelnik. U Statutu je sadržana odredba, koja vjerojatno potječe još od Gargana, da potestat mora biti stranac.²¹⁾ Iz prije navedenih razloga, mislilo se, razumije se, na talijanske gradove, obično iz regije Marche. Nakon što bi se izabrao grad iz kojega je trebao biti budući potestat, predlagalo se dvanaest imena, a posebni izaslanici otputovali bi u taj grad da

ponude kandidatima službu splitskoga potestata koja je trebala trajati godinu dana.²²⁾ Plaća za potestata i za njegovu pratnju, uključivši i njegovu obitelj, trebala je iznositi *"tisuću libara mletačkih malih denara"* za čitavu godinu.²³⁾ *"Potestat i njegovi službenici, razumije se, vitez ili pomoćnik i njegov notar osobno će se zakleti na sveto Božje Evandjelje dotaknuvši Bibliju na javnom zboru, ili u palači ili u Velikom vijeću grada da će tijekom cijele godine vjerno i zakonito obavljati svoju službu..."*²⁴⁾

Očito je, dakle, da je potestat trebao biti samo izvršitelj volje komunalne aristokracije izražene preko Velikog vijeća, koje je, uz ostalo, donosilo najviše gradske norme – statutarne odredbe, nerijetko, naravno, uz stručnu pomoć samoga potestata i po njegovoj preporuci. Statut, prema tome, otkriva aristokratski karakter toga najvišega kolegijalnog komunalnog organa. Komunalna je pak Kurija vršila upravnu i sudsku funkciju jer te dvije funkcije vlasti tada još nisu bile razdvojene. Njezinim sjednicama predsjedavao je potestat.

3. Treća je knjiga najopsežnija. Ima 129 glava i sadrži pretežno privatnopravne odredbe, tj. one koje reguliraju odnose između stanovnika komune kao privatnika i koje možemo svrstati u tradicionalne pravne grane statusnog prava, bračnog i obiteljskog prava, stvarnog, obveznog i nasljednog prava. Tu ćemo naći i odredbe koje uređuju tijek sudskoga postupka u slučaju spora iz tih odnosa, dakle norme građanskog sudskog postupka koje, s obzirom na ulogu komunalnoga sudskog organa, ipak imaju javnopravni karakter.

a) U statusnom pravu (pravu osobâ) jasno je da ne možemo očekivati razradu današnjega načela jednakosti pred zakonom jer je ono plod mnogo kasnijeg razvoja europskoga društva. Osnovna podjela ljudi u srednjovjekovnome Splitu je podjela na plemiće i pučane. Kako smo već vidjeli, samo plemići imaju udjela u komunalnoj vlasti, dok su pučani doduše slobodni, ali bez političkih prava. Razlika između ta dva društvena sloja uočljiva je u tadašnjem životu grada i iz drugih grana prava. Tako jedna odredba propisuje: *"Određeno je i naredeno da kada god plemić razgovara s kojim pučaninom, taj pučanin mora stajati na nogama dok god plemić s njim razgovara, pod prijetnjom globe od pet solida koju svaki put treba platiti splitskoj komuni."* Nadalje, postoji znatna razlika u kažnjavanju pučana i plemića za isto kazneno djelo, redovito je teža kazna za pučanina nego za plemića.²⁵⁾

b) I društveni položaj žene bio je podređen, osobito one u braku, čija je poslovna sposobnost bila umnogome ograničena, pa nije mogla samostalno sklapati određene ugovore.²⁶⁾ Muž je mogao nekažnjivo udariti svoju ženu, samo ako pri tome nije prekoračio *"muževlji način"* postupanja sa ženom. Ženin preljub teško se kažnjavao, dok se muž za isto djelo nije uopće pozivao na odgovornost. Relativno jako bila je naglašena vlast oca u obitelji. Gotovo uvijek bio je mjerodavan očev interes, dok se o zaštiti maloljetnika slabo vodilo računa. Brak se mogao zaključiti jedino po propisima crkvenoga prava.

Bračni sporovi spadali su u djelokrug poslova crkvenog suda, pa razvoda braka nije bilo. Jedino se, ako daljnji zajednički život supružnika nije bio moguć, mogla ishoditi tzv. rastava od stola i postelje "*dok svemogući Bog između njih ne uvede mir i slogu*".²⁷⁾

c) U stvarnom pravu, koje regulira odnose među ljudima s obzirom na stvari, ključno je pitanje kakve ovlasti nad stvarima ima onaj koji je na pravom predviđen način do njih došao, tj. njihov vlasnik. Drugim riječima, kakav je sadržaj pojma vlasništva. Gospodarstvo jedne zemlje i uspješna razmjena materijalnih dobara u njoj može dobro funkcionirati samo ako se točno zna tko je vlasnik određene stvari, ili idealnog dijela te stvari, i koja su njegova vlasnička prava. Rimljani su tijekom svojega tisućgodišnjega državnopravnog postojanja bili izvrsno izgradili taj pojmovni aparat pa ako ga na osnovi njihove prakse rekonstruiramo, možemo zaključiti da je vlasnik imao pravo stvar upotrebljavati, crpsti eventualne njezine plodove i njome raspolagati, tj. činiti s njome što god je htio pa čak i uništiti je. Propašću Zapadnog Rimskog Carstva 476. god. i nadolaskom germanskih i drugih naroda, te uz njihovo primitivno gospodarstvo zasnovano gotovo isključivo na zemljoradnji i stočarstvu i možda tek rijetkoj prirodnoj razmjeni dobara, zamire i negdašnje rimsko pravo i pojam vlasništva kao individualnog prava više ili manje neograničenog raspolaganja sa stvari. Zato i u Splitskom statutu nailazimo na tragove starohrvatskoga obiteljskog, dakle neke vrste kolektivnoga, vlasništva, kao i na nedovoljnu određenost pojma vlasništva uopće. S druge pak strane vidljiv je i utjecaj recepcije, tj. ponovnog prihvaćanja rimskopravnih rješenja, što se upravo u to vrijeme odvijalo u zapadnoeuropskim gradovima.²⁸⁾ O tome svjedoče one odredbe koje više ili manje jasno daju točno određenim individualnim subjektima vlasničko pravo kao ovlast upotrebe stvari, crpljenja njezinih plodova i raspolaganja njome. Na taj je način splitsko statutarno pravo u grani stvarnoga prava preuzimalo i dalje razvijalo najracionalnija rješenja za što bogatiji promet dobara i naprednije gospodarstvo.

d) Slično bi se moglo reći i za granu obveznog prava. Ona, naime, sadrži odredbe o sklapanju i izvršavanju raznih ugovora, kao što su ugovor o zajmu, o pohrani, o posudbi, o zalaganju stvari, o mijeni stvari, pa ugovor o kupoprodaji, o najmu stvari, o zakupu, o službi (radu), ugovor o djelu, o ortaštvu, o punovlasti, o darovanju i drugi bez primjene kojih se ne da ni zamisliti iole razvijenije gospodarstvo. Zato je razvijenost obveznog prava najbolji dokaz o tržišnom i gospodarskom životu jedne zemlje. I u toj oblasti mnoge forme ugovaranja iz vremena primitivnijega gospodarenja i staroga hrvatskog običajnog prava zamijenjene su ili su obogaćene i usavršene pravilima iz recipiranoga rimskog prava. To nas ne mora nimalo čuditi ako imamo na umu da su stari Rimljani i njihovi pravници na bezbroj načina raščlanjivali sve moguće slučajeve u svezi s odnosom između dužnika i vjerovnika koji proizlazi iz

svakog obveznopravnog ugovora. Tu, rekli bismo najsloženiju, filozofiju o najbanalnijim pitanjima svakodnevnoga života građana Rimskoga Carstva dao je zapisati istočnorimski car Justinijan nakon propasti zapadne polovice Carstva u nadi i pokušaju obnove njegove prijašnje veličine. Upravo zahva-
ljujući tom njegovom kodeksu poznatom pod nazivom *CORPUS IURIS CIVI-*
LIS (Zbornik građanskog prava) iz VI. stoljeća, bila je, nakon niza stoljeća, na Zapadu i omogućena spomenuta recepcija rimskoga prava. Veliku ulogu u tome odigrao je i notarijat, služba koju je i Split uveo ugledavši se na gradove s Apeninskoga poluotoka. U početku su, kako smo već istaknuli, tu službu obnašali poneki svećenici, a kasnije za tu svrhu posebno školovani pravници koji su najčešće i dolazili iz Italije, gdje se upravo obnavljao interes za negdašnje rimsko pravo. Notari su kao javni bilježnici sastavljali stran-
kama ugovore u pismenoj formi pa su takve njihove isprave vrijedile kao potpun dokaz o onome što je u njima pisalo. Zato nam još i danas služe kao izvrsno vrelo za upoznavanje ondašnjih prilika, a osobito za provjeravanje koliko su se i kako razne statutarne odredbe, osobito one obveznoga prava, u život provodile. Komunalna vlast je poduzimala sve kako bi se privredni tijekovi odvijali bez zastoja. Njezin zadatak je bio prisiliti dužnika da izvrši svoju obvezu prema vjerovniku ako bi on sam tu svoju dužnost zanemario. Dužnika za kojega se pretpostavljalo da je neće moći izvršiti, bacala je u zatvor, gdje je morao ostati "*dok ne bi podmirio ono što duguje*".²⁹⁾ Budući da ta mjera ipak nije uvijek pružala dovoljno garancije vjerovniku da će obveza prema njemu biti izvršena, primjenjivala su se i druga sredstva da bi se dužnik prisilio na ispunjenje svojih dužnosti, kao na primjer zalog, kapara i, najčešće, poručanstvo, tj. jamstvo trećega za dug glavnog dužnika. Pri svemu tome nerijetko nije bilo milosti, ali bez te strogosti gospodarski i pravni sustav, u tadašnjim prilikama, nije mogao funkcionirati.

e) Iz odredaba nasljednog prava doznajemo na koji se način uređuju imovinskopravni odnosi nakon smrti ostavitelja. Postoji oporučno nasljeđivanje, ali i tzv. nužno nasljeđivanje, tj. pravo na određeni nužni dio ako bi ostavitelj u oporuci mimoišao nekoga svojeg najbližeg srodnika. Ako nije bilo oporuke, nasljeđivanje bi nastupilo po već za to utvrđenim pravilima. To je tzv. zakonsko ili bezoporučno nasljeđivanje, za koje se kaže da je uvedeno kako bi se okončali beskrajni sporovi i svađe među rodbinom bezoporučno umrlog. Odatle zaključujemo da dotadašnje običajnopravne norme nisu uvijek bile pouzdan regulativ za rješavanje novonastalih odnosa.³⁰⁾ U nasljednom pravu općenito se zapaža tendencija sve veće zaštite slobode oporučivanja, što je u skladu s novim europskim strujanjima. Ipak ima i elemenata starijih shvaćanja, a u odredbi prema kojoj nekretnine u splitskom izvangradskom području moraju ostati u vlasništvu određene plemićke obitelji i mogu se ostaviti jedino muškim nasljednicima, otkrivamo čak i neke prežitke rodovskog kolektivismu.

f) Iz odredaba o građanskom sudskom postupku jasno se stavlja svakome do znanja da je zabranjena samopomoć i da se nečije pravo može ostvariti jedino sudskim putem. U takvom parničnom postupku primjenjivalo se načelo slobodne dispozicije stranaka, pa su se stranke mogle i nagoditi te prekinuti daljnje parničenje. Redovito je postupak bio javan. Kao dokazna sredstva služili su notarske isprave, iskazi svjedoka, pa priznanje, iskaz dan pod prisegom, prisega kombinirana s očevidom, a vodilo se računa i o indicijama. Znakovi formalizma i primjene formalne dokazne teorije vide se u odredbi prema kojoj je u nekim sporovima bilo dovoljno svjedočanstvo samo jednoga svjedoka, a u nekim najmanje dvojice njih. Ipak, isticanje notarske isprave kao prvorazrednog dokaznog sredstva ukazuje na relativno visoku razinu gospodarskih i društvenih odnosa zasnovanih na pravnoj sigurnosti i pismenom fiksiranju pravâ i obveza. U svezi s takvim napretkom ide i ekspektivnost koja se u određenim slučajevima postizavala sumarnim postupkom, preuzetim, najvjerojatnije, iz crkvenog prava.³¹⁾ Postupak se vodio pred Komunalnom kurijom, a i u povodu eventualnog priziva, kao sud drugog stupnja, slučaj je rješavala također Kurija, ali sljedeća, tj. ona koja je bila izabrana nakon što je prethodnoj bio istekao mandat. Određeni formalizam očituje se i u prizivnom postupku, jar ako se u žalbi točno ne navede glava Statuta koja je navodno povrijeđena, ona se uopće ne uzima u postupak. Ako netko nije bio zadovoljan ni rješenjem drugoga stupnja, mogao je, u izvanrednim slučajevima, uložiti priziv na sveučilišne kolegije Bologne, Padove ili Perugie.³²⁾ Ta mogućnost obraćanja vrhunskim pravnim stručnjacima i znanstvenicima izvan struktura političke vlasti vrlo je zanimljiva i na najbolji način svjedoči o tome koliko je ondašnji Split cijenio mišljenje onih koji su tada bili najbolji promicatelji recepcije rimskoga prava kao najracionalnijega načina rješavanja složenih pitanja iz svih grana privatnoga prava.

4. Četvrta knjiga po opsežnosti dolazi odmah iza treće i sadrži 127 glava. Tu su odredbe kaznenog prava i kaznenoga sudskog postupka.

a) Nejednakost u kažnjavanju plemića i pučana za delikt iste vrste imala je u odredbama kaznenog prava svoju pravnu formulaciju. Ali i onda kada se formalnopravno nije pravila razlika između počinitelja kaznenog djela, vrijedilo je opće pravilo "*inspecta conditione personae*", tj. da treba voditi računa o društvenom položaju osobe na osnovi kojega su suci i pravno dobivali ovlast da iste slučajeve različito tretiraju. Jedno od najtežih kaznenih djela bilo je svakako izdajstvo komune, a počinitelj takvog djela kažnjavao se smrću ili izgnanstvom te rušenjem kuće i konfiskacijom imovine u korist komune.³³⁾ Teškim kaznama kažnjavale su se i razne zavjere, razbojstva, krađe i slično. Za kaznu su se rezale ruke ili noge, a ako bi kradljivac i po treći put izvršio krađu, kažnjavao se smrću na vješalima. Za namjerno podmetanje vatre kažnjavalo se spaljivanjem počinitelja te se na taj način ostvarivalo talionsko načelo po kojemu za počinjeno djelo treba odvratiti istom mjerom. Kažnjavali

su se i razni gospodarski prijestupi, ponajviše novčanim kaznama. Treba k tome reći da u ono vrijeme nije još vrijedilo načelo legaliteta u kaznenom pravu, tj. komunalna vlast mogla je nekoga kazniti i za ponašanje koje uopće nije u Statutu bilo inkriminirano kao zabranjeno, što je, razumije se, dovodilo do proizvoljnosti i nedovoljne pravne sigurnosti.³⁴⁾ Kažnjavao se i sam pokušaj. Bio je poznat i institut nužne obrane, te se nije kažnjavao onaj tko je ozlijedio napadača ako pri tome nije prekoračio granice nužne obrane. Naprotiv, kažnjivo je bilo samoranjavanje, vjerojatno pod utjecajem crkvenih shvaćanja. Prastaro načelo kauzalne odgovornosti, tj. odgovornosti na bazi samog učina bez obzira na volju počinitelja nije bilo potpuno napušteno, jer su i djeca mogla biti kažnjavana, makar samo blažim kaznama. Bilo je čak i kažnjavanja bez uzročno-posljedične osnovice s današnjega stajališta, ali se u to vrijeme vjerovalo da ona postoji. Radi se name o kažnjavanju za djelo crne magije kojom su se tobože nanosila razna zla ljudima. Za to djelo bila je predviđena čak pooštrena smrtna kazna spaljivanjem i eventualno konfiskacija imovine u korist komune. Ipak, splitsko pravo jasno razlikuje namjerno počinjeno djelo od nehotičnog, a i razne druge okolnosti o kojima se kod kvalifikacije djela moralo voditi računa pokazuju da je ono pretežno počivalo na pojmu krivnje. I statutarna odredba da u izricanju kazne treba postupati "*radije blaže negoli strože*" ukazuje na postupnu humanizaciju kaznenog prava.

b) Redovito se kazneni sudski postupak pokretao privatnom tužbom oštećenika, ali je postojala mogućnost da i sam načelnik po službenoj dužnosti podigne optužnicu. To načelo oficioznosti pojavljuje se postupno za ona kaznena djela koja predstavljaju znatniju opasnost za održanje plemićke vlasti ili postojećega društveno-gospodarskog sustava. Često su sami građani poticali na prijavljivanje počinitelja raznih prekršaja uz obećanje da će dobiti polovicu iznosa globe koju komuna bude naplatila kao kaznu. Djelomično smanjenje kazne optuženome ako mu povrijeđeni oprostí počinjeno kazneno djelo ne znači prihvaćanje načela slobodne dispozicije stranaka iz parničnog postupka, jer je veći dio kazne ipak ostajao. U kaznenom sudskom postupku osjećaju se i neki formalizmi koji često onemogućuju ostvarivanje slobodne sudske ocjene dokaza i utvrđivanje tzv. materijalne istine. Tako se na primjer priznanje optuženoga prihvaćalo kao potpun dokaz za konstatiranje krivnje, pa se katkada podvrgavao i mučenju radi iznuđivanja priznanja. Sud je, naime, nerijetko morao smatrati dokazanim i ono za što je bio uvjeren da ne zaslužuje takvu prosudbu. Slično parničnom postupku i tu je postojao sumarni postupak za one slučajeve koje je trebalo hitno rješavati, ali za razliku od njega u kaznenom postupku nije uopće postojalo pravo žalbe protiv sudske presude, te je ona bila čak izričito zabranjena. Vjerojatno je to prežitak krutih shvaćanja i pretenzija političke vlasti da je ona gotovo nepogrešiva kada se

radi o pitanjima krivnje i da bi priziv protiv njezine presude značio uvredu njezina autoriteta.

5. Peta knjiga sadrži odredbe koje se tiču javnih službi i urbanizma, kako bismo mi danas rekli: propise o putovima, zdencima (jer Dioklecijanov vodovod nije funkcionirao još od VII. stoljeća), mostovima, o gradnji zgrada te o nadzornicima na njihovu građenju i sl. Ali se tu nalaze i norme "*o čuvanju žita i prometu solju splitske komune*". Prinos je žitarica, naime, u splitskom distriktu i u Dalmaciji općenito, bio veoma siromašan tako da je jedva dostajao za nekoliko mjeseci. Naprotiv, vina je bilo u izobilju.

Odatle i norme koje olakšavaju uvoz žita i otežavaju uvoz vina. Što se pak tiče soli, iako se radi o primorskim gradovima, nisu je nikada imali dovoljno, jer se mnogo soli trošilo za soljenje mesa koje se konzumiralo kao gotovo jedino jelo za pomorce na njihovim dugim plovidbama.

6. U šestoj knjizi, napokon, smještene su sve one odredbe koje se, prema shvaćanju sastavljača Statuta, po društvenim odnosima koje reguliraju nisu mogle smjestiti ni u jednu od prethodnih. Tu su zanimljive one koje određuju vrlo rigorozan način za primanje stranaca, tj. onih koji ne potječu iz Splita, među splitske građane. Nadalje, odredbe koje reguliraju pitanje tzv. represalija, tj. način kako Splitsani mogu uz pomoć svoje komunalne vlasti naplatiti neko potraživanje od pripadnika drugih autonomnih komuna.³⁵⁾ Ali najvažnije i najzanimljivije su odredbe iz pomorskog prava. Duh jedne nove ekonomike, koja bolje odgovara novim prilikama i zahtjevima vremena, možda se nigdje tako ne očituje kao upravo u normama pomorskoga prava toga vremena koje su zapravo ponajviše primjena nekih načela obveznog prava na pomorski promet dobara i usluga. Na to ukazuje, na primjer, napuštanje sustava prema kojemu su se prije uzimali mornari "ad partem", tj. oni koji su kao nagradu za svoj rad primali jedan dio dobiti postignute u određenom pomorskom pothvatu, i zapošljavanje mornara uz stalnu plaću, jer je zbog sve veće sigurnosti u pomorstvu brodarima to više odgovaralo. I neke norme koje znače početak moderne dužnosti pružanja pomoći na moru i spasavanja ukazuju na rast općega povjerenja i racionalnije rješavanje složene pravne i gospodarske problematike. Koliko je pak i sama komuna bila zainteresirana za dobro funkcioniranje pomorske trgovine, pokazuju odredbe prema kojima su mornari u nekim slučajevima neizvršavanja svojih dužnosti morali platiti globu ne samo brodarima nego i komuni.³⁶⁾

7. Tzv. Nove statutarne odredbe (Statuta noua) nisu podijeljene u "knjige" nego neposredno u tridesetak glava, od kojih samo neke sadrže doista nove odredbe, dok se u drugima radi o preinaci ili nadopuni starih.

Tako ćemo baš među njima naći one o mogućnosti priziva na strane sveučilišne kolegije, koje smo, radi lakšeg pregleda, spomenuli u prikazu

sadržaja treće knjige Staroga statuta, raspravivši o građanskom sudskom postupku. Inače su te odredbe raznovrsnog sadržaja i izmiču svakoj sistematizaciji. Među zanimljivije treba ubrojiti one koje dalje razrađuju prava i dužnosti neposrednog obrađivača zemlje u tzv. splitskom distriktu prema vlasniku zemlje, kao i odredbu o obvezi zasađivanja određenog broja sadnica maslina na svakom vritu vinograda. Duh međusobnih odnosa srednjovjekovnih komuna, pa makar bile i pod istom središnjom državnom vlašću i geografski u neposrednoj blizini jedna drugoj, najbolje ilustrira sam naslov jedne glave tih odredaba: *"Pred splitskim sudom treba sa strancima postupati onako kako se postupa sa Splićanima pred njihovim sudom."*³⁷⁾

8. Reformacije (Reformationes) također se neposredno dijele na glave, kojih ima preko stotinu. Sastavljači reformacija kod uvrštavanja u kodeks prava splitske autonomne komune, tj. u Statut u širem smislu, nisu se držali ni kronološkoga reda po kojemu ih je Veliko vijeće izglasavalo, ni nekog određenog sustava. Zato ćemo tu naći svakojakih odredaba, pa i onih koje su *potpuno nove, a ne tek preinačene*, kako bi se možda iz njihova općeg naziva *dalo naslutiti. Neke od njih uređuju pitanja zdravstva i opće higijene*, kao što su odredbe o gubavcima, o zabrani držanja svinja u gradu, o čišćenju ulica, o iznošenju smeća, o zabrani prodaje crkotina u mesnici i slično. Neke uređuju pitanje uvoza ili izvoza i općenito prometa ugljena, vapna, prosa, soli i oružja. Mnoge odredbe govore o režimu upotrebe raznih mjera za određene proizvode, kao što su vino, ulje, meso, med, mlijeko, mirodije, platno, zlato i željezo. Ima ih koje reguliraju pitanje ubiranja raznih carina i davanja te službe u zakup. Neke su u svezi s pitanjem očuvanja prirodnog okoliša. U prvom redu to su one o čuvanju Marjana, ali i one o režimu gradske luke koje se ne ograničavaju samo na njenu gospodarsku funkciju. Tu su i odredbe o režimu zatvaranja i otvaranja dućana, o radu pekarnica, o obvezi obrtnika da prime mlade naučnike u struci, o potraživanju komunalnih dobara, o nasljeđivanju nekretnina na selu itd.

IV. CIVILIZACIJSKA VRIJEDNOST STATUTA

1. Zapadnoeuropska pravna kultura počiva na preuzimanju i daljnjem usavršavanju onih stečevina europskoga prava i pravne misli koje su tijekom povijesti provjerene kao najbolja moguća rješenja za unapređivanje gospodarstva i što skladnijih društvenih odnosa. Polazi se dakle od toga da čovjek nije pokusni kunić s kojim bi se moglo postupati bilo kako i da povijesno iskustvo predstavlja dragocjeno vrelo iz kojega možemo crpsti spoznaje o učincima prijašnjih rješenja.

Tako se na području privatnopravnih odnosa, ponajprije imovinskih, pokazalo da je još staro rimsko pravo svojim načelima o vlasništvu kao subjektivnom pravu onoga koji je na zakonom predviđen način stvar stekao da može

njome raspolagati, o obvezama dužnika prema vjerovniku nastalim što većom slobodom ugovaranja i o slobodi oporučivanja utrlo put najracionalnijim načinima reguliranja prometa dobara među ljudima. Takva pravna podloga tržišne privrede bila je i omogućila razvoj rimskog robno-novčanog gospodarstva do dotad neslučenih razmjera.

Propašću Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine zamire tržišna robno-novčana privreda. Novonadošla germanska plemena tek su u dodiru s romaniziranim pučanstvom upoznavala ulogu novca. Njihovo primitivno gospodarstvo ograničavalo se više ili manje na naturalno privređivanje u zemljoradnji i stočarstvu bez značajnije razmjena dobara. Nekadašnjem obrtu, trgovini i novčarstvu gubi se svaki trag, na što ukazuje i sama riječ "feudalizam", starogermanskoga podrijetla, koja upućuje na stočarsko i zemljoradničko gospodarstvo. U takvim prilikama prestaje ili se znatno ograničuje primjena rimskoga prava, jer čemu, na primjer, propisi i složena pravila o zajmu, pohrani, kupoprodaji, najmu, zakupu i drugim ugovornim odnosima kada takvih aktivnosti nema.

Globalno uzevši, moglo bi se reći da gospodarska stagnacija Zapada, nastala tako krajem V. stoljeća, prestaje tek u XI. stoljeću oživljavanjem starih gradova iz rimskih vremena i pojavom novih, odnosno oživljavanjem privrednog života u njima: obrta, trgovine, manufakture, novčarstva itd. Stanovnici grada, i u tom smislu "građani" (od latinizirane germanske riječi "burgus" – grad) zaslužni su, dakle, za ponovno oživljavanje tržišta. Ono je, naravno, zahtijevalo i odgovarajuću pravnu regulaciju. Što je bilo prirodnije od ponovnog uvođenja rimskog prava kojim se tržišna privreda već regulirala prije propasti Zapadnog Rimskog Carstva? Radi se tu o znamenitoj recepciji rimskog prava koja je odigrala golemu ulogu u razvoju gospodarstva u Europi, ali i u svijetu uopće. Rimsko je pravo tako ponovno, nakon punih pet stoljeća, poslužilo za normiranje vlasničkih odnosa, za rješavanje obveznopравnih pitanja iz ugovornih odnosa i sl. Ono je kasnije ušlo i u čitave zbornike zakona, u tzv. *građanske zakonike*, koji su upravo po rimskoj terminologiji i dobili taj naziv, jer sadrže odredbe koje uređuju odnose između građana kao privatnika, dakle u prvom redu imovinskopравne. Jedino je u Engleskoj recepcija rimskoga prava išla nešto drukčijim putem, jer ono nije više ili manje globalno prihvaćeno nekim zakonima, već su ga suci faktički uvodili u život time što bi u nekim slučajevima posegnuli i za rješenjem iz rimskoga prava ako bi smatrali da je takvo rješenje pravičnije (Equity Law) od rješenja kakvo postoji u sudskom presedanu, tj. u nekoj ranijoj sudskoj odluci o sličnom slučaju (Common Law). U tom smislu i danas govorimo o kontinentalnom i anglosaksonskom pravu. Tako je, dakle, u čitavom svijetu, negdje više, a negdje manje, rimsko pravo poslužilo kao najracionalnija osnova za reguliranje privatnopравnih odnosa izraslih na tržišnom načinu privređivanja. Ta činjenica može poslužiti kao izvrsna ilustracija preuzimanja najracionalnijih rješenja bez obzira na njihovo nacionalno podrijetlo.

Na području pak javnopravnih odnosa, tj. odnosa između samih državnih organa ili između državnih organa i građana, utvrđeno je da je još u atenskome polisu, zahvaljujući reformama Solona, Klistena, Efijalta i konačno Perikla, u V. stoljeću prije Krista došlo do prvoga demokratskog uređenja u svijetu i da se takvo uređenje pokazalo najboljim, od svih drugih. Demokracija se odnosila, doduše, samo na atenske građane koji su postali jednaki pred zakonom i nisu se više, kao do tada, dijelili na eupatride (aristokraciju) i demote (puk), a nije zahvaćala brojne strance koji su živjeli i radili na području Atene ni još brojnije robove. Spomenuta jednakost pred zakonom, sloboda riječi i više ili manje neposredno odlučivanje svih punoljetnih atenskih građana (naravno, u to vrijeme jedino muškaraca), te samo državno ustrojstvo Atene toga vremena potaknuli su kasnije neke grčke mudrace na razmišljanje i rasprave o toj problematici, posebno Platona i Aristotela. Osloncem na ta kao i na daljnja povijesna iskustva zapadnoeuropski mislioci druge polovice XVIII. stoljeća izvršili su kopernikanski obrat u poimanju države i prava i položaja pojedinca prema njima. Narod, kao skup pojedinaca, igra važnu ulogu. Ljudi putem glasovanja izabiru svoje zastupnike u parlamentu. Pravo, u smislu ustava, zakona i drugih propisa, dužno je priznati te ovlasti svakom čovjeku. Ukidaju se staleške razlike i ljudi postaju jednaki pred zakonom. Tu su, dakle, temelji ljudskih prava i onoga što mi danas nazivamo parlamentarizmom i demokracijom. Takvim i sličnim idejama inspirirana je i poznata Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz samoga početka Francuske revolucije 1789. godine. Nažalost, one se nisu uvijek i ostvarivale. Dapače, često su u njihovo ime počinjena mnoga zla, njima upravo suprotna. Zato se mnoga načela iz te Deklaracije ponavljaju u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka Organizacije ujedinjenih naroda iz 1948. i predstavljaju još i danas neostvareni ideal, što vidimo i po indiferentnosti međunarodne zajednice spram kršenja osnovnih ljudskih prava na prostorima bivše Jugoslavije. A ipak, ta načela su u skladu sa spomenutim zlatnim pravilom čovječnosti: Ne čini drugome ono što ne bi želio da drugi tebi učini.

Pojednostavnjeno rečeno, danas se shvatilo da jedino slobodno tržište kapitala, roba, usluga i radne snage može stvarati toliko materijalnih dobara da se odatle mogu namirivati i oni koji iz bilo kojih razloga u njihovu stvaranju nisu sudjelovali i da uz provedbu načela jednakosti pred zakonom država mora svakome jamčiti maksimum slobode, ograničavajući je tek toliko koliko je potrebno da je i svi drugi mogu podjednako uživati, što se izražava pojmom ljudskih prava.

2. Ako s toga stajališta ocjenjujemo sadržaj Splitskoga statuta, naći ćemo mu, naravno, mnoge zamjerke.

Tako zacijelo nisu pogodovali tržišnome gospodarenju ograničavanje poslovne sposobnosti žena, neki elementi obiteljskoga vlasništva koji su sprečavali individualno raspolaganje imovinom i neki primitivni oblici ugovaranja i neposredne zamjene stvari. Ni lišavanje slobode dužnika koji je bez svoje

krivnje postao neplatomožan nije baš služilo poticanju gospodarske poslovnosti. Njoj nisu išli na ruku ni neka ograničavanja ostavitelja u oporučnom raspolaganju kao i neka pravila bezoporučnog nasljeđivanja. Bez sumnje i neki formalizmi u građanskom sudskom postupku, kao na primjer onaj da se zbog nenavođenja ili netočnog navođenja glave Statuta koja je navodno povrijeđena, žalba uopće ne uzima u razmatranje, nisu bili u korist što slobodnijem prometu dobara i tržišnome gospodarenju.

Još je veći pak broj odredaba koje nisu u skladu s današnjim pojmovima o ljudskim pravima. To je i sasvim razumljivo, jer, kako smo već spomenuli, ona se formuliraju tek krajem XVIII. stoljeća, pa bi bilo apsurdno da u XIV. stoljeću u Splitu tražimo nekakvu jednakost pred zakonom koje tada, i za niz idućih stoljeća, nigdje u Europi nije bilo. Ljudi su se naprosto već po podrijetlu dijelili na plemiće i pučane. Vlast je, kako smo vidjeli, bila u rukama plemstva. Plemići su bili pogodovani u svakom pogledu, pa i na području kaznenog prava. Čak i bez obzira na konkretne odredbe Statuta, sudac je uvijek morao voditi računa o društvenom položaju stranaka. Pučani nisu imali političkih prava, a neki njihovi pripadnici iz najnižih slojeva ni inače nisu bili dovoljno pravno zaštićeni pa su ih njihovi poslodavci i gospodari mogli i fizički kažnjavati. Nezavidan je bio i položaj žena. Nije bio dopušten nikakav pluralizam svjetonazora jer se takvo što smatralo opasnim i za samo održanje monopola plemićke političke moći. Ipak, treba znati da se u srednjemu vijeku taj nedostatak prostora za drukčija mišljenja nije osjećao kao osobita duhovna mora zbog gotovo općeprihvaćenih uvjerenja koja su tada vladala. Kaznena djela nisu bila točno određena Statutom, a ni same kazne, koje su redovito bile veoma stroge i nerijetko se izvršavale amputiranjem određenoga dijela tijela. Drastična je bila i kazna protjerivanja iz Splita. To je bilo gotovo jednako smrtnoj kazni, jer je prognanik za drugu sredinu, prema ondašnjim shvaćanjima, bio pravi stranac, redovito bez ikakve zaštite. Nije se, naravno, vodilo računa ni o, danas bismo rekli, presumpciji nevinosti, po kojoj bi se svatko morao smatrati nevinim dok se pravomoćnom presudom ne dokaže da je kriv. Naprotiv, smatralo se da je bolje i pokojeg nevinog osuditi nego ma i jednoga krivca osloboditi "*da zločini ne bi ostali nekažnjeni*".³⁸⁾ Sve to, kao i katkada mučenjem iznuđivana priznanja, ne govori baš u prilog mišljenju o nekim davnim vremenima pravičnosti kojima bi trebalo težiti.

3. Treba, međutim, imati na umu da je ono što nam se glede tržišnoga gospodarstva i ljudskih prava s današnjeg stajališta u Splitskom statutu čini manjkavim, diljem gotovo čitave Zapadne Europe u nizu stoljeća nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva bilo neusporedivo gore. U općem privrednom regresu, kaosu i anarhiji lokalni feudalni moćnici ponašali su se prema podređenom stanovništvu kao apsolutni gospodari. Nepostojanje pisanih normi otvaralo je vrata njihovoj samovolji, a podanike izvirgavalo stalnoj pravnoj nesigurnosti. Kmetovi su imali gotovo ropski položaj.

Jedino su neki gradovi iz antičkih vremena, a među njima i Split, slijedom već opisanoga kontinuiteta, sačuvali neke elemente slobodarske tradicije, koje je kasnije, izmiješane prodorom kultura novih stanovnika, probudila iz letargije recepcija rimskoga prava u XIII. i XIV. stoljeću. Znakovi toga novog poleta vidljivi su u Splitskome statutu. Oni se očituju, kako smo već donekle i objasnili, u postupnom pretvaranju obiteljskoga u individualno vlasništvo, što je umnogome olakšalo promet dobara i tržišno privređivanje; u većoj slobodi glede raspolaganja imovinom za slučaj smrti; u preuzimanju nekih rimskopravnih rješenja za reguliranje odnosa između vjerovnika i dužnika u obveznom pravu, što je uvelike pridonosilo napretku poduzetništva i pravnoj sigurnosti u gospodarstvu; u formuliranju odredaba pomorskoga prava koje su povećavale sigurnost pomorske trgovine i smanjivale vjekovne opasnosti koje su bile posljedicom napada morskih razbojnika, međusobnih osveta pripadnika raznih komuna ili neprijateljstava samih tih komuna; u uvođenju notarske službe o značenju koje je također već bilo riječi. Jasno je da su sve te promjene djelovale i na ustrojstvo i funkcioniranje komunalne vlasti i na pravni položaj splitskoga stanovništva. Vlast je i nadalje ostala u rukama gradskog plemstva. Stvarala se čak i određena plemićka oligarhija, ali se uza sve to učvršćivao i određeni ustaljeni pravni red, više ili manje opće prihvatljiv za ondašnje ljude. Elementi pravne sigurnosti koji su se time stvarali vrlo povoljno su djelovali u unapređivanju tadašnjih gospodarskih i političkih prilika. Treba se sjetiti i činjenice da neposredni obrađivači tuđe zemlje, ponajviše plemićke i crkvene, nisu u Splitu (splitskom distriktu) kao ni u ostaloj Dalmaciji imali onako težak i ponižavajući položaj kao što su ga imali kmetovi pod jurisdikcijom svojih feudalnih gospodara. Iako su neke dužnosti obrađivača bile utvrđene samim Statutom, njihov odnos sa zemljovlasnicima bio je više ugovorne prirode, pa je i u tome smislu Split s drugim hrvatskim primorskim komunama spadao u rijetka područja tadašnje Europe koja nisu proživjela despotizam feudalnog razdoblja ni kmetstvo u klasičnome smislu riječi. Blagotvorni utjecaj humanijih strujanja osjeća se i u spomenutim odredbama da se po mogućnosti izriču što blaže kazne, u onima kojima se regulira pitanje tzv. represalija u svrhu eliminiranja sukoba među komunama i onima koje zapravo znače početke suvremene dužnosti pružanja pomoći na moru i spasavanja u slučaju brodoloma i sličnih nedaća. Ako tome dodamo odredbe koje po svom sadržaju znače začetke suvremenog reguliranja zdravstva, higijene, ekologije, urbanizma i svega onoga što danas nazivamo komunalnim redom, uvjerit ćemo se da se Split u XIV. stoljeću nije nimalo razlikovao po svome uređenju od u to vrijeme najciviliziranijih gradova Zapadne Europe.

Civilizacijska je vrijednost srednjovjekovnoga Splitskog statuta, a slobodno možemo reći i statuta drugih hrvatskih primorskih komuna, u tome što

se njihovi sastavljači nisu libili uz staro hrvatsko pravo prihvatiti i najbolja rješenja iz negdašnjega rimskog prava, koja su najkulturniji gradovi tadašnje Zapadne Europe držali veoma pogodnim za unapređenje gospodarstva i sređivanje političkih odnosa. U tom smislu, od svih slavenskih naroda, Hrvati su prvi "ušli u Europu".

Nažalost, nismo stalno slijedili taj put poštivanja kontinuiteta i prihvaćanja provjerenih vrednota te njihova daljnjeg usavršavanja. U osobitoj mjeri nam se to dogodilo u razdobljima od 1918. do 1941. godine i od 1945. do 1990. godine. U prvom smo razdoblju, dijelom i zbog naivnosti nekih naših političara, podlegli nezasičnoj političkoj moći i apetitima jedne niže kulture, onih koji nisu imali ni humanizam ni renesansu, ni borbu papinstva i careva, ni odvajanje crkve od države, ni razlikovanje vjere i politike i čiji su državnici već onda bili skloni primjenjivati fašističke metode prema nesrpskim narodima. U drugome pak taj je hegemonizam nastavljen pod plaštom socijalizma, društvenog uređenja koje proglašava riješenim sve, a ne rješava ništa. Za razliku od fašizma koji je prezirao ljudska i nacionalna prava, tzv. socijalizam (komunizam) je uz to obezvrijedio i povijesna dostignuća u oblasti gospodarstva te odgovarajuću regulativu za funkcioniranje uspješne tržišne privrede.³⁹⁾ Time je u stvari iskustvo bezbrojnih naraštaja proglašeno gotovo beskorisnim, a čovjek sveden na pokusnog kunića metodom ipak preuzetom iz prošlosti, ali najgorom: grubom silom.

Granatiranje hrvatskih primorskih gradova, starih središta civilizacije i kulture, napad je na humanistička shvaćanja o poštivanju i unapređivanju najboljih stečevina povijesnoga kontinuiteta i svojevrstan nastavak politike koju su Europa i Ujedinjeni narodi osudili. Pa ipak, ni Europa ni Ujedinjeni narodi nisu dovoljno odlučni u obrani vlastitih načela i kao da ne shvaćaju ozbiljno zloguko Einsteinovo naslućivanje: "Oslobođena snaga atoma izmijenila je sve osim ljudskog načina mišljenja i zato idemo u susret katastrofi kojoj nema ravne."

B I L J E Š K E:

- 1) Na primjer o problematiki običajnog prava u svezi s Dubrovačkim statutom vidi J. Danilović, Dubrovnički statut i "consuetudo", Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 1-2, Beograd, 1975, str. 1-25.
- 2) A. Cvitanić, Proemiji statuta naših primorskih komuna – specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XVII/1967, br. 3-4, str. 279-283.
- 3) A. Romac, Rječnik rimskog prava, Zagreb, 1975, str. 394.
- 4) Statut grada Splita (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 1985, drugo izd. 1987.
- 5) M. Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad JAZU, 239, Zagreb, 1930, str. 59.
- 6) T. Smičiklas, Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagreb 1904-1934, vol. II, str. 37-38, 49-50, 338; vol. III, str. 68-69

- 7) A. Csizmadia, Prve povlastice ugarskih vladara dalmatinskim i ugarskim gradovima, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. XVI, Split, 1979, str. 41–50.
- 8) Th. Archidiaconus, Historia Salonitana, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXVI, Zagreb, 1894, str. 118.
- 9) A. Selem, Tommaso Arcidiacono e la storia medievale di Spalato, Zara 1933, str. 43–44.
- 10) Th. Archidiaconus, o. c., str. 119, 120, 123, 124.
- 11) T. Smičiklas, o. c., vol. III, str. 68; vol. IV, str. 461; J. Lucius, Memorie storiche di Tragurio, Venezia, 1673, str. 190–194; Vl. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-poviestni rječnik, str. 1414.
- 12) Ch. Šegvić, Tommaso Arcidiacono – il suo tempo e la sua opera, Spalato 1914, str. 50.
- 13) V. Rismondo, Kronika (Thomae Arcidiaconi Historia Salonitana), Split, 1960, str. 7.
- 14) A. Selem, o. c., str. 46–47.
- 15) A. Cvitanić, Proemiji statuta naših primorskih komuna..., str. 279–283.
- 16) Statut je objavljen tiskom u ediciji JAZU Monumenta historico – juridica Slavorum Meridionalium: J.J. Hanel, Statuta et leges civitatis Spalati, Zagreb, 1878.
- 17) G. Novak, Povijest Splita, I, Split, 1957, str. 17.
- 18) Statuta et leges civitatis Spalati, Prohemium.
- 19) Ibidem, lib. II, cap. XXI. De consiliarijs ciuitatis Spalati.
- 20) A. Cvitanić, Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine, Split, 1964, str. 69–73.
- 21) Statuta et leges civitatis Spalati, Lib. II, cap. XVIII. Quod potestas Spalati non sit de Dalmatia.
- 22) Ibidem, Lib. II, cap. I. De electione potestatis Spalati.
- 23) Ibidem Lib. II, cap. IX. De salario potestatis Spalati.
- 24) Ibidem, Lib. II, cap. XVI. De iuramento potestatis.
- 25) A. Cvitanić, Diskriminacija pučana u splitskom srednjovjekovnom pravu, ADRIAS Zavoda za znanstveni i umjetnički rad JAZU u Splitu, sv. 1, Split, 1987, str. 105–118.
- 26) Usp. A. Cvitanić, Neki elementi pravnog položaja žene u srednjovjekovnomu Trogiru, Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu, Split, 1964, str. 67–80.
- 27) Statuta et leges civitatis Spalati, lib. III, cap. LVII. De discordia nata inter maritum et uxorem.
- 28) Usp. L. Margetić, Srednjovjekovno hrvatsko pravo - stvarna prava, Zagreb, Rijeka, Čakovec, 1983, str. 72–105.
- 29) Statuta et leges civitatis Spalati, lib. III, cap. CIX. De debitoribus fugitiuis. Tek je u drugoj polovici XVIII. st. u Europi zauzeto teorijsko stajalište da ne može biti kaznene odgovornosti za prezaduženika koji nije svojom krivnjom postao neplatomožan (vidi: C. Beccaria, O zločinima i kaznama, preveo A. Cvitanić, Split, 1990, str. 139–140).
- 30) A. Cvitanić, Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine, str. 160.
- 31) E. Lattes, Procedimento sommario o planario degli statuti (Studija objavljena još 1887. godine, a ponovno tiskana pri kraju knjige P. Sella, Il procedimento civile nella legislazione statutaria italiana, Milano, 1927).
- 32) Doduše o tome govore tek gl. XXVII.–XXXI. Statuta Noua i gl. CV. Reformationes u Statuta et leges civitatis Spalati.
- 33) Statuta et leges ciuitatis Spalati, lib. IV, cap. LXXIV. De proditoribus ciuitatis Spalati.
- 34) Pri tome se nije vodilo računa o propisu iz knj. IV, gl. XIV. da kazne treba izricati prema statutarnim odredbama (Vidi i A. Cvitanić, Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine, str. 201).
- 35) A. Cvitanić, Represalije u dalmatinskom statutarnom pravu, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, br. III, Split, 1965, str. 3–10.
- 36) Usp. A. Cvitanić, Naše srednjovjekovno pomorsko pravo, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. XVI, Split, 1979, str. 207–229.
- 37) Statuta et leges ciuitatis Spalati, Statuta noua, cap. XVII. Quod simile ius fiat forensibus in Spalato, quod fit Spalatensibus in eius foro.

- 38) U gl. LXXXV. knj. IV. Statuta: "ne maleficia remaneant impunita".
- 39) Uništenjem kategorijskog aparata povijesno provjerenog uspješnog načina gospodarskog poslovanja uz eliminiranje svakog zahtjeva za poštivanje ljudskih prava (što je i fašizam činio) tzv. socijalizam je ostvario gotovo potpunu povijesnu amneziju. Posljedice su takve da je još uvijek otvoreno pitanje jesu li društva koja su ga proživjela uopće reverzibilna, tj. mogu li se i kako vratiti "na normalu". Zapadna Europa ga, svojom srećom, nije posvuda i u svoji punini iskusila pa je zato u sjećanju Zapada samo fašizam ostao kao najveće od svih zala koja su se čovjeku mogla dogoditi.

Antun Cvitanić:

LO STATUTO MEDIEVALE DELLA CITTÀ DI SPLIT E LA CULTURA GIURIDICA
DELL'EUROPA OCCIDENTALE

(In occasione della pubblicazione del nuovo statuto della città di Split)

Riassunto

A differenza degli Statuti cittadini odierni, più o meno limitati alle norme che regolano la struttura ed attività degli organi di potere locali, gli Statuti medievali contenevano anche le norme relative ai rapporti sociali che oggigiorno vengono regolati dalla costituzione o dalle leggi delle autorità di stato centrali.

Il primo Statuto della città di Split, fatto su modello di allora vigenti Statuti della vicina penisola appenninica, risale al 1240. Il suo testo però è andato del tutto perduto. Fu così che ci è pervenuto soltanto il testo dello Statuto del 1312 come pure le sue riformazioni, emanate in un'epoca di poco posteriore alla data della compilazione dello Statuto stesso. Lo Statuto era scritto in un latino medievale che conteneva pure parecchie parole di etimologia croata. Le sue disposizioni erano dirette ad assicurare il potere politico alla nobiltà cittadina nei confronti sia dei popolani che abitavano in città sia dei contadini residenti nel distretto cittadino.

Lo Statuto del 1312 è diviso in 6 libri (nel senso della parola di quell'epoca). Il primo libro è dedicato alla posizione della Chiesa nel comune cittadino. Le norme del secondo libro regolano invece l'organizzazione e il funzionamento del potere politico del comune. Il terzo libro spicca per ampiezza del contenuto: i suoi capitoli contengono le norme giuridiche che regolano determinati campi del diritto civile (persone, famiglia, proprietà, obbligazioni, successioni) come pure quelle di procedura civile. Nel quarto libro, quasi di altrettanta ampiezza, sono raggruppate le norme riguardanti il diritto e la procedura penale. Le norme del quinto libro regolano l'attività dei servizi pubblici e comunali, mentre nel sesto libro erano predominanti le disposizioni del diritto marittimo come pure quelle che regolano i rapporti con altre comunità autonome.

La cultura giuridica dell'Europa occidentale è fondata su ricezione ininterrotta e perfezionamento continuo di quei valori del diritto e pensiero giuridico europeo che, essendo acquisiti lungo il susseguirsi storico, si sono verificati come presupposto di progressione verso forme migliori nel campo dell'economia e delle relazioni sociali più armoniose. Coll' andar del tempo ne risultò la convinzione che soltanto un'economia di mercato basata su libera concorrenza di capitali, merci, servizi e lavoro e accompagnata da un'adeguata politica sociale sia in grado di soddisfare i bisogni materiali dell'uomo a condizione che le autorità politiche, con pieno rispetto del principio di uguaglianza davanti alle leggi, garantiscano a tutti la massima libertà, limitandola se mai soltanto per renderla accessibile agli altri in condizioni di parità. È una posizione questa, oggi generalmente accettata come l'espressione del concetto moderno dei diritti umani.

Visto sotto questa luce il contenuto dello Statuto di Split non può certamente rimanere immune da non poche obiezioni. Per poter intendere la sua importanza e valutarne la portata storica bisogna tenere presente però che una gran parte d'Europa di quell'epoca era sottoposta all'arbitrio incontrastato dei signori feudatari, allora non ancora definito nemmeno in forma scritta. La città di Split, insieme ad altre città litorali croate, appartiene invece a quelle comunità

municipali d'Europa che tra le prime erano riuscite nel corso dei secoli a recepire di nuovo i principi del diritto romano come base di una più efficace regolamentazione dell'economia e dei rapporti sociali. Questo progresso, reso possibile dalla codificazione del diritto, era realizzato per mezzo della pubblicazione degli statuti cittadini: è qui infatti che si trova il loro profondo significato storico e culturale.

Preveo: Ivo Donadini